

Minden, amit a közgyűjtemények védelméről tudni akartál, de sosem merted megkérdezni

Az Egyetemi Könyvtár esete

Az Egyetemi Könyvtár azon könyvtárak közé tartozik, amelyeknek a létező legszélesebb szolgáltatási skálán kell folyamatosan jól teljesíteniük. Így nemcsak a hagyományos formátumú dokumentumok szerzeményezése és digitális eszközökkel történő szolgáltatásának megkönnyítése, az elektronikus dokumentumok hozzáféréseinek elősegítése, vagy az ügynevezett gyűjteményen kívüli, oktatást és kutatást támogató könyvtári szolgáltatások terén szükséges élen járnia, hanem 461 éves történetéhez méltón gondoskodnia kell páratlan történeti állományáról is. Jelen írás az Egyetemi Könyvtár számos feladatai közül most elsősorban az utóbbi területtel foglalkozik, azért is, mert 2022 jelentős részét egy, – a könyvtártörténetben egyáltalán nem szokatlan, de – az Egyetemi Könyvtárban szerencsére ritkán előforduló eset határozta meg, melynek megoldásában nemcsak teljesen új technológiát vettünk igénybe, de mellette számos, munkatervbe természetesen nem betervezett eredményt is elértünk, melynek tapasztalatai talán szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatnak.

Az Egyetemi Könyvtár muzeális gyűjteménye

Anélkül, hogy a könyvtár történetének hosszas tárgyalásába bocsátkoznék – melyről már önálló könyvtárat kitevő irodalom áll rendelkezésre –, csak néhány mozzanat erejéig emlékeztetnék néhány nagyobb, a történeti állomány gazdagságát megalapozó eseményre.

Az Egyetemi Könyvtár alapításától, azaz 1561-től, a nagyszombati jezsuita kollégium bibliotékájaként eleinte a jezsuita rend térítő munkáját szolgálta, majd 1635-től a nagyszombati egyetem könyvtáráként már az egyetemen oktatott valamennyi tudományág szakirodalmát gyűjtötte. 1773-ban vált állami intézménnyé, és állományából 1777-ben, Budára költöztetése során már csak az egyetemi oktatás és tudományos élet számára szükséges dokumentumokat szállították át. A könyvtár 1780 és 1867 között kötelezpéldányjoggal is rendelkezett.¹ 1782-ben, az abolíció idején pedig előválogatási jogot kapott a felosz-

1 Bővebben l. Tóth András: A kötelezpéldány-szolgáltatás története Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 91 p. <http://mek.oszk.hu/03200/03248> (2022. augusztus 15.)

latott szerzetesrendek könyvtárainak anyagából. Hosszú története során ezen felül még 1945-ben is jelentős gyarapodás történt az állományban az államosított egyházi és magánkönyvtárak anyagából.

A könyvtár több mint négy és fél évszázados története során valójában folyamatosan küzdött az egyetemi oktatóknak és hallgatóknak nyújtandó, megfelelő színvonalú, mindenkori modern szolgáltatásokon túl ezen történeti gyűjtemény hozzáférhetőségének biztosításával, és ebben a tekintetben, önhibáján kívül ugyan, de még mind a mai napig is vannak adósságai.

Ebből az adósságból 2013–2014 során, két év munkájával egy szempontból sokat törlesztett az intézmény, ekkor került sor ugyanis a történeti gyűjtemény értékének felmérésére. A nagyságrendileg 162 000 egységet kitevő anyag mintegy 36.000 kéziratból (melyből 185 kódex, 339 kódextöredék, továbbá középkori oklevelek, céhlevelek, autográf kéziratok) és több mint 125 000 bibliográfiai egységet számláló nyomtatványból áll (1801 előtt megjelent kiadványok és a *Rariora Hungarica* állomány 1800 után megjelent kötetei). A pontos szám az állomány feldolgozása során természetesen változik a közben megtalált kötéstábla-töredékek, kolligátumok miatt, illetve hiányzik belőle az 1801–1952 között beszerezett, kb. 475 000 tételes, ún. szakjelzetes állományrész mintegy 20%-ára becsült muzeális anyaga. A felmérés eredménye alapján az összesen 19 gyűjteménybe rendezett állomány becserkéke 36 235 000 000 Ft. Valódi és eszmei értéke azonban a sokszorosa, akár százszorosa ennek a nyilvántartásokban rögzített, különböző időpontokban és szempontok szerint megállapított becserkékeknek. Egyetlen példával élve: 2013-ban a könyvtár egy Firenzében megrendezett kiállításra kölcsönadta a Cod. Graec. 1 jelzetű kódexet. A kódex eszmei értéke (biztosítási összege) akkoriban 1 500 000 Euro volt, szemben a kódex naplóban rögzített becserkékével, mely csak 5 000 000 Ft.

A muzeális könyvtári dokumentumok védelméről

A muzeális könyvtári dokumentumok a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 1. § (2) g) pontja szerint a nemzeti vagyon részét képező, a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény 46. § (1) pontja értelmében pedig védett kulturális javak. A jogszabályok alapján a tulajdonjogot átruházni csak írásbeli szerződéssel lehet (Kötv. 51. §), a tulajdonosváltás bejelentésköteles (Kötv. 52 § (3)), az államnak pedig elővásárlási joga van (86. §), továbbá csak engedéllyel és ideiglenesen vihetők ki az országból (Kötv. 54–55. §), illetve a hozzáférés biztosításán túl (Kötv. 79. §) tulajdonosa védeni köteles (Kötv. 52. § (1)).²

2 Részletes rendelkezés a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos szabályokról szóló 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet.

A muzeális könyvtári dokumentumok fizikai védelmének biztosítására a tulajdonos intézménynek több területen is kiemelt figyelmet szükséges fordítania. Mindenekelőtt a közvetlen állagmegóvás érdekét szolgálja a raktári környezet, amelyben tároljuk őket. Állományvédelmi követelmény egész évben az egyenletes hőmérséklet és páratartalom biztosítása. A Ferenciek terén levő könyvtárpalota ún. muzeális raktáraiban folyamatosan mérjük a hő- és páradatokat, s az adatgyűjtések értékelése alapján megállapítható, hogy a raktárak levegője száraz, alacsony páratartalmú, ezen belül a hőmérséklet és a páratartalom elég nagymértékű ingadozása figyelhető meg nyáron, illetve a téli fűtési szezon során. A túl száraz környezet a dokumentumokat károsítja (a bőr, papír kiszárad, sérül), illetve a hőmérséklet- és a páratartalom-ingadozás alakbeli változásokat idéz elő az íráshordozókon (a pergamen megnyúlik, a rajta lévő festék azonban összezsugorodik, s mivel kötőanyaga nem rugalmas, az íráshordozó alakváltozásai folyamán lepereg). Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár messzemenőig elkötelezett az állományvédelem feltételeinek javítása terén, és a hiányzó forrásokat, elsősorban a könyvtárban működő restauráló műhely értékmentő munkájához, évek óta pályázati úton igyekszik biztosítani. Ezek a pályázati összegek lényegében azonban mindössze a restaurálási alapanyagokra, kisebb eszközbeszerzésekre elegendők.

A fizikai védelmet szolgálják mindazok a vagyonvédelmi intézkedések is, amelyek a könyvtárból történő illegális kikerülést akadályozzák meg: a megfelelő minőségű kamerarendszer, az épület behatolásvédelméről gondoskodó különféle berendezések, a riasztórendszer vagy a vagyonőri védelem.

Az elsősorban a muzeális állományra irányuló műtárgykölcsönzések ügyintézése is felelősségteljes gondosságot igényel a szállítások megszervezése, a csomagolás, a műtárgybiztosítás és nem utolsósorban a folyamatkövetés terén. Az Egyetemi Könyvtárban éppen 2022-ben derült fény arra, hogy egy unikális kötetet 25 évvel ezelőtt a könyvtár szabályos haszonkölcsön-szerződés keretében meghatározott időre kölcsönadott egy intézmény számára, a kötet azonban nem került vissza. Azóta, szerencsére, több hónapos diplomáciai bravúrral sikerült 2022-ben, békés úton visszaszerezni az egyébként rendkívül értékes dokumentumot.

A fizikai védelem biztosításához hozzátartozik a fentiekén kívül az – a könyvtárak részéről nem igazán köztudott vagy tudatosított – jogszabályi rendelkezés is,³ amely szerint honvédelmi intézkedési tervet (HIT) kötelesek készíteni mindazok az állami közgyűjtemények, amelyeknek az állománya kulturális javakat is tartalmaz.

³ Az emberi erőforrások miniszterének feladatkörét érintő ágazati honvédelmi feladatokról szóló 49/2016. (XII. 28.) EMMI rendelet 3. § (2) ba).

A Kötv. 46. § (2) b) bekezdése továbbá kimondja, hogy védettnek a könyvtár esetében az *állomány-nyilvántartásban rögzített* muzeális dokumentum minősül, melyet *hozzáférhetővé kell tenni* a nyilvánosság és a kutatás számára (Kötv. 79. §). Az állomány-nyilvántartásba vétel (melyet a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos szabályokról szóló 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet 2. § (1) a muzeális könyvtári dokumentumokkal kapcsolatban külön is előír) leggazdaságosabb formában úgy állítható elő, ha az elektronikus leltárnaplót az integrált könyvtári rendszerben feldolgozott rekordok alapján hozzuk létre. A Kötv. által előírt kettős feladatot így egy megoldással, a katalógusban történő feldolgozással lehet megoldani, hiszen a nyilvántartási kötelezettséggel egyidejűleg lehet eleget tenni a hozzáférés követelményének is.

Az Egyetemi Könyvtár esete

A könyvtárban egy kutatói jelzés nyomán 2022. 03. 21-én észleltük egy 1675-ben megjelent barokk kötet eltűnését (Traber, Zacharias: *Nervus Opticus...*, [1675], jelzete: Eb 2r 25): egy New York-i antikvárium ugyanis online egy ugyanilyen kiadást árusított 19 500 USD értékben. A muzeális kötet eltűnéséről a jogszabályi előírás szerinti, teljes körű vizsgálat zajlott a könyvtárban, melynek jegyzőkönyvét eljuttattuk a fenntartó egyetem részére.

Az antikváriummal felvettük a kapcsolatot, hogy tisztázzuk, az általuk forgalmazott példány azonos-e a könyvtárból eltűnttel. A levélváltás során kiderült, hogy az antikvárium a példányt 2007-ben vásárolta egy müncheni aukción, s a kereskedő cég képviselője levelezést is indított a müncheni céggel annak érdekében, hogy kiderítse, ki lehetett az egykori eladó.

A magyar jog értelmében a jóhiszemű vásárló a leütéskor tulajdonjogot szerzett a kötetre. A Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. törvény) kizárja ugyan a könyvtárakból illegális úton kikerült, védett kulturális javak elbirtoklását,⁴ azonban kimondja azt is, hogy a tulajdonjog felettük megszerzhető, amennyiben egy könyvtárból eltulajdonított, muzeális dokumentumot kereskedelmi forgalomban, jóhiszeműen vásárolnak meg (például egy árverésen).⁵

A lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló, Rómában, 1995. június 24-én aláírt UNIDROIT Egyezmény kihirdetéséről szóló 2001. évi XXVIII. törvény⁶ azonban méltányos és észszerű

4 Ptk. 5:47. § (1) Aki bűncselekménnyel vagy egyébként erőszakos vagy alattomos úton jutott a dolog birtokához, elbirtoklás útján nem szerez tulajdonjogot.

5 Ptk. 5:39. § (2) A kereskedelmi forgalomban jóhiszeműen és ellenérték fejében szerző megszerzi az átruházással az ingó dolog tulajdonjogát akkor is, ha az átruházó nem volt tulajdonos.

6 Az Európai Unión belül pedig a jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásáról szóló 2001. évi LXXX. törvény.

kárpótlás fejében lehetőséget ad a visszaszerzésre. Ezt az egyezményt a világ legtöbb országa ratifikálta, így az Egyesült Államok és Magyarország is.⁷

A kulturális tárgyak visszaszerzésére vonatkozó igényeket a jogszabály értelmében diplomáciai vagy konzuli csatornákon keresztül kell érvényesíteni. Az ilyen ügyek felelőse az eset idején az Építési és Beruházási Minisztérium Műtárgyfelügyeleti Hatósági Főosztálya, ahol a restitúciós igényt be kell jelenteni. A szokásos gyakorlat szerint ilyenkor az intézmény a Hatósággal együttműködésben megkérdezi az antikváriust mint a műtárgy birtokosát, hogy kívánja-e az ügyet rendezni, természetesen kijelentve, hogy jóhiszeműen járt el és ezért neki kártérítés jár a költségeiért, őrzésért, valamint nyilatkoztatja, hogy mekkora összeget gondol méltányosnak. Ezt követően a kötet az antikvárius által megnevezett, az intézmény által is elfogadott összeg előteremtése, majd kifizetése után kerülhet haza. A restitúciós eljárás megindítása előtt az eredeti tulajdonosnak azonban kétséget kizáróan bizonyítania szükséges a szóban forgó műtárgy feletti tulajdonjogát.

A könyvtári tulajdonjog bizonyítására többféle lehetőség létezik. Egy kötet korábbi tulajdonosára utalhatnak ugyanis:

- a kézírásos possessorbejegyzések,
- az általában a könyv belső borítójára ragasztott *ex libris*,
- a könyv kötéstábláján elhelyezett, címeres vagy monogramos *super ex libris* (*supralibros*),
- a tulajdonbélyegző (állománybélyegző),

s ezeken felül a leltárkönyv is olyan adatokkal szolgálhat, mely tulajdonlási kérdésekben perdöntő lehet.

Kérésünkre az antikvárium elküldte a kötet címlapjának és belső borítójának fotóját, melyek alapján megállapítottuk, hogy a kötetben egy possessorbejegyzés szerepel, illetve halványan látszik egy tulajdonbélyegző nyoma.

Nyomozás a possessorbejegyzés és a *supralibros* körül

Esetünkben már a kereskedőcég oldalán található leírásban is szereplő, a címlapon található possessorbejegyzés („*Colleg. S Jesu, Tyr: 1675*”) egyértelműen tanúsította, hogy a kötet egykor a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárába tartozott. Miután a ma ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárként ismert intézményt a nagyszombati jezsuita kollégium bibliotékájaként alapította Oláh Miklós esztergomi érsek 1561-ben, egyetemi gyűjteménnyé pedig 1635-ben vált, amikor Pázmány Péter esztergomi érsek megalapította a nagyszombati

⁷ A UNIDROIT Egyezményt aláíró országok: <https://www.unidroit.org/about-unidroit/members-states-2> (2023. április 14.)

egyetemet, elviekben feltételezhető volt, hogy a New York-i antikvárium példánya egyezhet az Egyetemi Könyvtár állományából eltűnt példánnyal.

Ex librist az amerikai példány nem tartalmazott, azonban supralibrost igen. Az antikvárium leírása alapján a birtokukban levő példány borítóján Szelepcsényi György esztergomi érsek (1595–1685) címere látható, aki egyben a mű dedikáltja is. A könyvtár példányának kéziratos céduláján olvasható „Pray II. 406.” ceruzás bejegyzés arra utalt, hogy a mű bibliográfiai leírása megtalálható Pray György, a könyvtár ritkaságait leíró, *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis* című, 1780–1781-ben kiadott katalógusában,⁸ a II. kötet 406. oldalán is. Az említett katalógusban az egyetemi könyvtári példány adatai után ez a megjegyzés áll, fordításban: „Bauer a bécsi kiadások Supplementum kötetében az 1690-es kiadást *nagyon ritkának* mondja. A szerző ezt a művet Szelepcsényi György esztergomi érseknek ajánlotta”. Az 1690-es kiadásra vonatkozó első mondat Johann Jakob Bauer *Bibliotheca Librorum Rariorum Universalis* (Nürnberg, 1774) munkája 2. függelékének 365. oldalán található rövid leírást ismétli. A második mondat az Egyetemi Könyvtár gyűjteményéhez tartozó, 1675-ös példányról állítja, hogy Szelepcsényi Györgynek lett ajánlva.

Ahogy azonban a vizsgálat során régi könyves munkatársaim megállapították, ugyanez a supralibros más példányokon is megtalálható, mint például a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárén is,⁹ ezért a supralibros azonossága nem lehetett bizonyító erejű a tulajdonjog kérdésében.

Mivel az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusában a kötetből még 7 példány szerepelt az állományban, így a possessorbejegyzés alapján sem állapíthattuk meg bizonyosan, hogy az antikváriumban felbukkant példány azonos a könyvtár állományából a 20. század második felében eltűnttel.

Nyomozás a nyilvántartások körül

A könyvtári állomány nyilvántartásának legfontosabb dokumentuma a leltárkönyv, melynek tartalmáról a könyvtári állomány ellenőrzéséről (leltározásáról) és az állományból történő törlésről szóló szabályzat kiadásáról szóló 3/1975. (VIII. 17.) KM-PM együttes rendelet, valamint a muzeális könyvtári dokumentumok kezelésével és nyilvántartásával kapcsolatos szabályokról szóló 22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet ad iránymutatást.

Az általunk keresett könyv azonban egy olyan állományrészhez tartozott, amelyről nem áll rendelkezésünkre fenti jogszabályoknak megfelelő állománynyilvántartás. A 2022-ben kiderült, más könyveltűnési ügyek is sajnálatos

8 Pray György: *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis regiae Budensis*. 2 tom. Buda: typis regiae Universitatis, 1780–1781.

9 Lelőhelykód: SZ4 E/1, jelzet: E. b. 3.

módon világítottak rá arra a tényre, hogy az Egyetemi Könyvtár alapításától 1952-ig állományba vett dokumentumairól nincsenek a hatályos jogszabályoknak megfelelő, csak az adott időszakból származó nyilvántartások. Az 1952 után állományba vett dokumentumokról papíralapú, 2010-től pedig (az integrált könyvtári rendszerből lekérdezéssel kinyerhető) elektronikus nyilvántartás áll rendelkezésre.

Annak érdekében, hogy az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár könyvtári állományának szabályos leltárkönyvvel nem rendelkező dokumentumainak a jogszabályi előírásoknak megfelelő állománynyilvántartásba vétele megtörténjék, előzetes felmérést készítettünk. Ennek keretében meghatároztuk a feldolgozáshoz szükséges humánereőforrást a szükséges kompetenciákkal együtt, megbecsültük a jelenlegi gyakorlat alapján a feldolgozási normát és a feldolgozás várható időtartamát. A felmérés során számba vettük az egyes gyűjteményeket, azok sajátosságait, felkutatuk a rendelkezésre álló előzetes dokumentációt. A felmérés alapján világossá vált, hogy egy szakemberrel ez a feladat összesen 356 év alatt lenne elvégezhető. Meglevő erőforrásainkkal a következő 27 évben ebből mindössze 86 évnyi munka végezhető el.

A felmérés ugyan nem hozott közelebb minket a stagnáló humánereőforrás-kapacitás miatt erőnket sokszorososan meghaladó feladatok leküzdéséhez, de segítségével egyrészt pontosan meg tudtuk állapítani a hiányzó erőforrásokat, illetve pontosabb munkatervezést tesz majd lehetővé a következő években a meglevő erőforrások hatékony és tudatos koncentrációjával.

A teljes körű vizsgálat során tehát csak közvetett úton bizonyosodhattunk meg arról, hogy a kötet mely időszakban tűnhetett el: a szakjelzetes helyrajzi katalóguscédulán található, a revízió során pecsételt dátumbélyegző alapján a kötet az Egyetemi Könyvtár gyűjteményében még megtalálható volt 1960. szeptember 10-én. A levéltárban talált iratok alapján a törzsállomány anyagából 2003. május 5-én kezdődött meg és 2004. végére már befejeződött a 17. századi anyag leválogatása a 2000-ben alakult, azóta megszűnt Régi Nyomtatványok Osztálya által, melynek eredményeként ez az anyagrészt külön raktárban lett elhelyezve. A könyvtár külső raktárában, az Eb szakjelzetes anyagrészen végzett helyszíni ellenőrzés során a keresett könyv áthelyezésére utaló cédula nem került elő, a helyrajzi katalóguscédulán kiemelésre utaló jelzés nem volt található. A fentiek alapján valószínűsítettük, hogy a barokk anyag leválogatásának időszakában (2003–2004) a keresett kötet már nem volt a helyén. A kötet tehát az 1960 és 2003 közötti időszakban tűnt el a könyvtárból.

Nyomozás a katalógusok körül

Megfelelően megbízható leltárkönyv hiányában, s ismerve a könyvtár hosszú történetét, valamint azt a tényt, hogy több száz év alatt mennyi dokumentum

kerülhetett ki teljesen legálisan is az állományból, szükségesnek bizonyult a keresett *Nervus opticus* 1675-ös példányainak legalább a korai katalógusokban történő végigkövetése.

A nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárának első katalógusa, ún. Szentiványi-katalógus,¹⁰ mint említettük, 1690-ben készült, mely szerint tehát a műnek 7 példánya volt akkor a gyűjteményben.

A nagyszombati királyi egyetem könyvtárának Csapodi Lajos-féle, 1774-es szakrendes katalógusa¹¹ már csak 6 pergamenkötéses példányt, az 1777-es, nagyszombati egyetemi könyvtár helyrajzi katalógusa pedig 5 példányt sorol fel.¹²

A Nagyszombatban maradt anyag 1778-as jegyzékéből¹³ kiderül, hogy az 1675-ös kiadásból 3 példány maradt Nagyszombatban. Ezzel összecseng, hogy az Egyetemi Könyvtár budai betűrendes katalógusa¹⁴ két Budára vitt példányt említ. Sajnos a további katalógusokból¹⁵ a példányszámok nem követhetők világosan.

10 Catalogus novus librorum Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu, conscriptus anno domini MDCXC. servato ordine alphabetico ... 2 tom. Nagyszombat, 1690–1773. Jelzet: EK MS J 2/1–2.

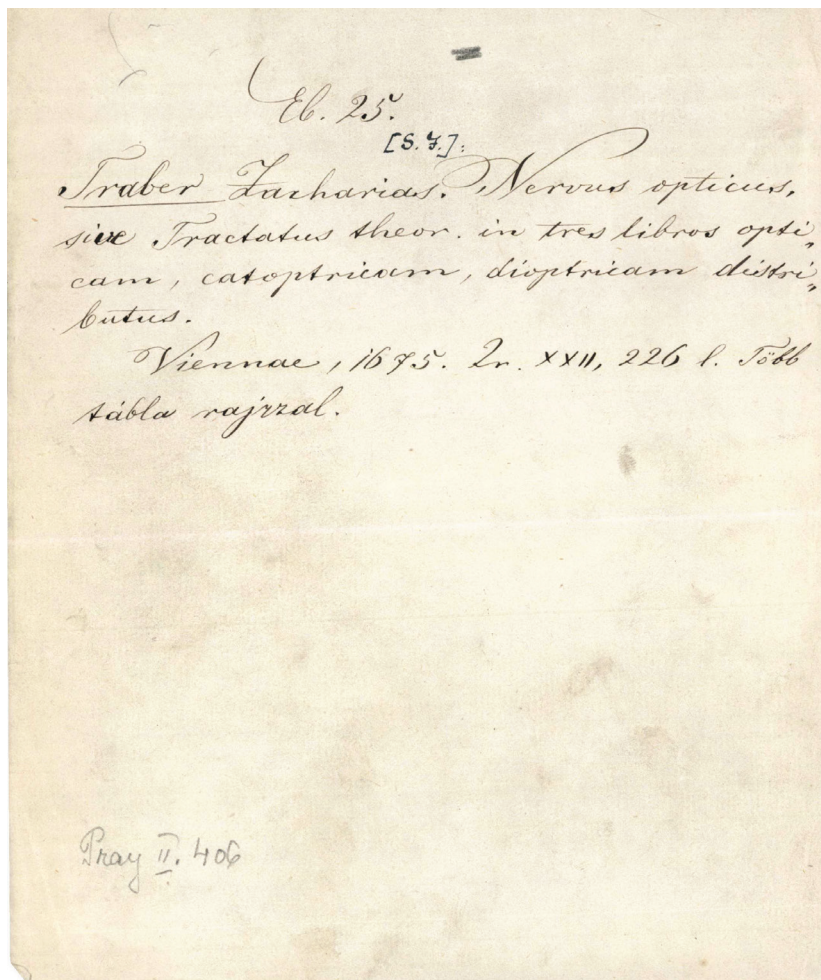
11 Catalogus librorum bibliothecae Tyrnaviensis conscriptus anno 1774. Nagyszombat, 1774. Jelzet: OL Kamarai Levéltár. Jesuitica seu Fundus Studiorum. 1774. okt. 25. 84|8., Jelzet (mikrofilm): EK Mf Me 108.

12 [Katalógusok a budai könyvtárból]. 5 tom. Buda: 1777(?). Jelzet: EK MS J 32/1–5.

13 Catalogus librorum Academiae Regiae Tyrnaviensis ab universitate translata Budam bibliothecae relictorum a. d. 1778. M. Georg. Kovachich 29. Martii. 7. Maji descripsit. [S. l.], 1778. Jelzet: EK MS J 27.

14 Catalogus librorum Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis, in classes disciplinarum serie alphabeti digestus, et coordinatus, cum supplementis ad annum usque M.DCC. LXXIX. Buda, 1778–1779. Jelzet: EK MS J 28.

15 Catalogus Bibliothecae R. Univ. Pest. 9 tom. Pest: 1784–1830. Jelzet: EK MS J 42/1–9. Catalogus librorum Bibliothecae Reg. Scient. Universit. Pestianae. 23 tom., 2 suppl. tom. Pest, 18-19. század fordulója. Jelzet: EK MS J 111/1–25.

1. ábra. Az ún. alapkatalógus-cédulán nem szerepel példányszám

A következő „nyomot” a kolozsvári Egyetemi Könyvtár leltárkönyvének bejegyzése nyújtotta,¹⁶ mely szerint 1901-ben került állományukba egy, az Egyetemi Könyvtárból származó példány, még hozzá duplum címen, tehát valószínűsíthetően csere alapon. Legalább egy példány maradt tehát elvileg a könyvtárban 1901-ben az 1675-ös kiadásból (a „duplum” szó jelzi, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárnak ekkor még biztosan volt belőle legalább egy további példánya, különben nem adták volna a kolozsvárinak).

¹⁶ Köszönet Luffy Katalinnak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár régi könyves munkatársának az információért.

Amennyiben következtetéseink helyesek, 1901-től az Egyetemi Könyvtárnak már csak egy példánya volt a keresett kötetből.

Nyomozás külső jegyek alapján

A New York-i antikvárium által átküldött képek alapján megkíséreltük a külső jegyek és esetleges kötészeti, restaurálási eljárások vizsgálatával feltárni a kötet történetét. A képek alapján a fehér pergamen kötéstábla eredeti, de a szalagok jobb állapotúak. A könyv azonban a könyvtár kötészeti nyilvántartásában nem szerepel. Bár találhatóak a gyűjteményünkben a vizsgált könyvhöz hasonló, bőrníllásos előzéklappal ellátott kötetek, mely könyvkötési technika nálunk a könyvtárban az 1960–1970-es évekre volt jellemző, külső jegyek alapján sem a könyvkötő személyét, sem a könyvkötés helyét nem lehetett behatárolni. Végeredményben nem találtunk közvetlen bizonyítékot arra, hogy a könyv restaurálása, illetve javítása a könyvtárban történt volna.

2. ábra. A kötet borítójának képe a Martayan Lan kereskedőcég oldaláról

Nyomozás a hasonló esetek körül

Az elmúlt húsz év során két hasonló ügyben történt intézkedés, illetve eljárás a könyvtárban.

Először 2003-ban, bírósági úton került vissza a könyvtár tulajdonába egy Paracelsus-kötet (*Ettliche Tractatus Des Hocherfarnen unnd berümbtosten Philippi Theophrasti Paracelsi, der waren Philosophi und Artzney Doctoris*. Strassburg, Christian Müllers Erben, 1570.). A kötet eltűnése idején az Eb 732 jelzeten volt (jelenleg az Ant. 7112 jelzeten a muzeális anyag antikva gyűjteményében található). Eltűnésének ideje az 1960. július 19. és 2003. szeptember 4. közötti időszakra tehető.

A második eset 2013-ban, az úgynevezett Malvasia-kötet (*Ephemerides novissimae motuum coelestium ... Cornelii Malvasiae ... ad longitudinem Urbis Mutinae gr. 34. 5 ex Philippi Lansbergii hypothesibus exactissime supputatae et ad caelestes observationes nuper habitas expensae ab anno 1661. ad annum 1666. ... additis ephemeridibus Solis, & tabulis refractionum, ex novissimis hypothesibus ... Ioannis Dominici Cassini, ... Mutinae Impensis auctoris, ex typographia Andreae Cassiani*. M. DC. LXII. Superiorum Permissu.) visszavásárlása volt a Nemzeti Kulturális Alap Ithaka-programjának segítségével egy cambridge-i professzortól (rendkívül méltányos, 7300 EUR áron, miközben 2013-ban a forgalmi értéket 40.000 USD-ban állapították meg). A kötet jelzete eltűnése idején Eb 2r 44 volt (jelenleg Bar. 11092 számon, a muzeális anyag barokk gyűjteményében található), s 1960. szeptember 10. és 2003. között tűnt el, éppúgy, mint a most keresett *Nervus opticus*.

A bélyegzők, bejegyzések, könyvben feltüntetett jelzetek alapján a tulajdonjog mindkét korábbi ügyben egyértelműen bizonyítható volt.

Mindhárom esetben szembetűnő párhuzamosságok voltak felfedezhetők az eltűnés körülményeit illetően. Mindegyik kötet Eb szakjelzet alatt volt nyilvántartásba véve és ezen a jelzeten kerültek ki az állományból. Ez azt jelenti, hogy a különgyűjteményekbe való leválogatás során ezek a dokumentumok már nem voltak meg, az új jelzetet csak a gyűjteménybe való visszakerülés után kapták meg. Az eltűnésük pontos dátuma nem határozható meg: annyi bizonyos, hogy a helyrajzi katalógus céduláján olvasható dátumbélyegző szerint 1960-ban még megvoltak, de a muzeális anyag leválogatása idején (2003–2004) már hiányoztak.

Az azonos állományrészhez tartozó három kötet hasonló eltűnési körülményei indokoltá tették soron kívüli, részleges revízió végrehajtását. Az állományellenőrzést különösen nehezítette a szakjelzetes állomány hiányzó szabályos leltára és a rendelkezésre álló csekély humánerőforrás-kapacitás. A részleges revíziót, összhangban a 3/1975. (VIII. 17.) KM-PM együttes rendelet 5. § (1) bekezdésének rendelkezésével, 2022. május 10. és december 15. között elvégeztük az Eb szakjelzetes állományon. A részleges revízió során nem

talált 657 kötetből 199 db muzeális könyvtári dokumentum. A hiányok összértéke átlagos becserként számolva 43 796 000 Ft (ebből a muzeális 42 422 000 Ft). A hiányok valódi és eszmei értéke azonban ennek akár százszorosa is lehet. Összehasonlításképpen:

- A revíziós tételjegyzéken szereplő egyik kötet (Eb 2r 45) Johann Bayer Uranometriája 1603-ból, mely az első, az egész égboltot bemutató csillagatlasz első kiadása. Példányai a Sotheby's-nél 27 500 GBP (2019), a Christie's-nél 62 500 USD (2008) értékben keltek el. A revíziós tételjegyzéken szereplő becserként: 300 000 Ft.
- A revíziós tételjegyzéken szereplő másik kötet (Eb 2r 33) Athanasius Kircher Phonurgia nova-ja 1673-ból, mely az első akusztika témakörében írott tudományos munka első kiadása. Példányai a Sotheby's-nél 2394 GBP (2021), egy másik aukciós oldalon 15 000 USD-ért keltek el. A revíziós tételjegyzéken szereplő becserként: 300 000 Ft.
- A revíziós tételjegyzéken szereplő kötet (Eb 2r 10) William Gilbert De Magnete... című munkája egy korai angliai nyomtatvány illusztrált első kiadása 1600-ból. Példányai a Christie's-nél 12 500 GBP (2016), illetve 80 500 GBP-ért (2015) keltek el. A revíziós tételjegyzéken szereplő becserként: 500 000 Ft.

A hiányzó kötetek közül a muzeális kiadványnak minősülő dokumentumokat bejelentettük a (már új nevén) Építési és Közlekedési Minisztérium Műtárgyfelügyeleti Főosztálya számára abból a célból, hogy bekerüljenek a lopott, eltűnt műtárgyak nyilvántartásába.

Nyomozás a könyvtártörténetben

A fentiek után joggal merül fel az a kérdés: vajon mi történt a könyvtárban 1960 és 2003 között, különösen, ami az Eb szakjelzetes állományt illeti?

A könyvtár éves beszámolóinak tanúsága szerint a teljes gyűjteményből 2003–2004 során az 1501–1800 közötti könyveket leválogatták, s az Egyetemi Könyvtár Ferenciek terén található épületében elkülönítve, az ún. muzeális raktárban helyezték el. Az 1801 utáni teljes anyagból az 1801–1850 között megjelent muzeális dokumentumok nem kerültek leválogatásra, ennek egy részét (közte az Eb szakjelzetes anyagot) a könyvtárpalota metróépítés okozta károk miatti felújításának idején, kb. 1984–1985 táján az Országos Széchényi Könyvtár kezelésében álló, ám általa nem használt Pollack Mihály tér 10. szám alatti épületébe, majd 2001-ben onnan a könyvtár ma is használt külső raktárába szállították (1106 Budapest, Maglódi út 8.).

Az Eb szakrevíziójára utoljára 1960–1961-ben került sor, azonban az 1962-es keltezésű revíziós jegyzőkönyv sem a könyvtárban, sem a levéltárban nem található meg (valószínűsíthetően már levéltári átadásra sem került).

A rendelkezésre álló iratok alapján tehát ma már bizonyíthatatlan, hogy az állomány melyik bolygatásának (revízió és költöztetés) következményeként állt elő a magas kötethiány.

Nyomozás az eltűnt bélyegző után

Az eddig a pontig elvégzett vizsgálatok ugyan rengeteg járulékos haszonnal jártak, de a konkrét eltűnés ügyében nem igazán segítettek az előrehaladást.

A nyomozás legkevesebb eredménnyel kecsegtető szálát a nyilvánvalóan eltüntetett egykori tulajdonbélyegző jelentette. Mivel az eddigi vizsgálataink nem szolgáltatott egyértelmű bizonyítékot arra, hogy a New Yorkban felbukkant kötet azonos az Egyetemi Könyvtár eltűnt példányával, egy gyenge kísérlet során igyekeztünk a bélyegzőkről is információkat szerezni. Az antikvárius segítségével pontos méretek és igen-igen halvány tintanyomok álltak csak rendelkezésünkre.

3. ábra. A New York-i példány címlap verzóján megmaradt tulajdonbélyegző nyoma

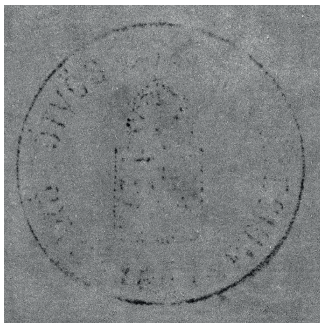
4. ábra. A Ba 643 jelzeten levő kötet állománybélyegzője

Miután egy tisztességes állománybélyegző-nyilvántartás megléte igazán elvárható egy könyvtárban, s mivel ilyennel az Egyetemi Könyvtár eddig a pontig nem rendelkezett, elérkezettnek láttuk az időt az elkészítéséhez. A munkához felkutatottuk az összes még létező pecsétnyomót (172 db), melyek mindegyikéről részletes nyilvántartás készült. Az azonban világossá vált, hogy a dokumentumokban fellelhető nyomatok eredeti pecsétnyomó formájában a legtöbb esetben nem maradtak fenn. Ezért a nehezebb utat kényszerűségből végigjárva, az állománybélyegzőket a lehetőségekhez képest teljességgel felsoroló összeállítás készült, raktári szemle során készített fotódokumentáció alapján, a raktárhelységek szisztematikus bejárásával, de egy-egy raktári egységben a mintavételes kötetek véletlenszerű kiválasztásával. Összesen 33 db álló-

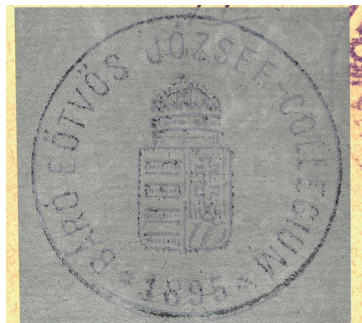
mánybélyegző-típust tudtunk ezen a módon azonosítani, melyek közül csak egyetlenegy bizonyult – mind méretében, mind kialakításában – megegyezőnek az eltűnt kötet halvány nyomatával. Annak bizonyítása azonban, hogy ez a nyomat azonos legyen a New York-i példányból kitörölt nyomattal, nem kecsgetett sok reménnyel.

Egy véletlen folytán azonban, a Tripont Foto Video Kft. egyik bemutatója és az azt követő szakmai beszélgetés során felcsillant a remény, hogy egy ún. multispektrális képalkotó vizsgálattal (MSI) kimutatható lehet az egyezés még egy kitörölt bélyegzőlenyomat esetén is. Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár megbízásából ezért a washingtoni R.B. Toth Associates cég elvégezte a vizsgálatot. Az Egyetemi Könyvtár egykori tulajdonára egyértelműen utaló possessorbejegyzés mellett a nyomaton töredékesen látszó, de felismerhető koronás-pajzsos címer, illetve a nyomat méretének pontos egyezése is egy korábbi tulajdonbélyegzőnk lenyomatával, valószínű sikerrel kecsgetett.

A képalkotó vizsgálat eredménye azonban meglepő eredményt produkált: az egykori Báró Eötvös József Collegium könyvtárának történeti bélyegzője azonosítható a könyvben.

5. ábra. az MSI vizsgálat eredménye

6. ábra. Az MSI vizsgálat eredménye az Eötvös Collegium történeti bélyegzőjének képére vetítve

Azonnal felvettük a kapcsolatot az egykori Eötvös Collegium történeti állományának megmaradt részét ma birtokló Eötvös Loránd Kutatási Hálózat BTK Irodalomtudományi Intézetével, illetve a mai ELTE Eötvös Kollégiumhoz tartozó Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltárral (hiszen egyes természet-tudományos művek ismét odakerültek). A felbukkant példány vonatkozásában a restitúciós eljárás elindítására így az ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet jogosult, számukra rendelkezésre bocsátottuk az eddigi eredményeket.

A feltűnt kötet története

Az Irodalomtudományi Intézet könyvtárosa által rendelkezésünkre bocsátott információk alapján körvonalazhatjuk a kötet útját az Egyetemi Könyvtár és az Eötvös Könyvtár között. A leltárnaplók átvizsgálása során megállapította, hogy az Egyetemi Könyvtár egykori példánya 1902-ben, esetleg 1903-ban került az Eötvös Collegium könyvtárába „[a] pozsonyi kir. kath. főgymnasium Régi Könyvtárának duplumaiból”, s valószínűleg a collegiumi időkben tűnhetett el (1944/1945-ben, vagy esetleg a Collegium megszűnése táján), vélhetően nem jogszerűen.

Az Egyetemi Könyvtár Nagyszombatból Budára költözése során mintegy 3000 kötet maradt ott, „s megalapozta a város kárpótlására létesített akadémia könyvtárát. A hitbuzgalmi művek egy részét szintén feleslegesnek ítélték, s szétosztották az esztergomi egyházmegye papjai között.”¹⁷ A nagyszombati akadémia már 1783-ban átköltözött Pozsonyba.¹⁸ Az utolsó nagyszombati években „[a] többes példányokat illetően már ekkor kialakult az a felfogás, hogy azokat a vidéki akadémiák, fő- és alгимnáziumok között kell felosztani”¹⁹. Elképzelhető, hogy ezen utak valamelyikén keresztül került az egykor az Egyetemi Könyvtár példánya a pozsonyi katolikus főgimnáziumba, s onnan a Bárány Eötvös József Collegium könyvtárába.

Összegzés

Hogyan is összegezzük a történetet a ráfordítás és haszon örökös kérdését tekintve? Kétségtől nem találtuk meg a könyvtár eltűnt muzeális kötetét, bár jelentős időt fordítottunk a keresésére. Azonban megtaláltunk egy, Magyarország területéről illegális úton kikerült muzeális könyvtári dokumentumot, mely sikeres restitúciós eljárás esetén újra hazakerülhet. Az Egyetemi Könyvtár számára a kiterjedt nyomozás azonban sok olyan pozitív hozadékkal járt, melyek e történet híján nem valósultak volna meg: elkészült a megfelelő pecsétnyomó- és bélyegzőnyilvántartás, a leltározáshoz (feldolgozáshoz) szükséges kapacitások teljeskörűen felmérésre kerültek, s egy részleges revízió során feltártuk a sok évtizeddel ezelőtt eltűnt hiányokat, melyek bekerülve az országos nyilvánításba, felbukkanásuk esetén megkönnyíthetik a visszaszerzés módját. S nem

17 Bibor Máté János: A királyi Tudományegyetem könyvtára a felvilágosult abszolutizmus és a reformkor időszakában (1773–1843). = Az Egyetemi Könyvtár és gyűjteményei. Szerk. Szögi László. Budapest, ELTE Eötvös K., 2008. 33–56. p.

18 Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/pozsony-varmegye-13AE4> (2022. október 16.)

19 Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlatása korában (1773–1790). = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei 3. Budapest, 1966. 101–146. p.

utolsósorban: a fiatal régi könyves feldolgozóinktól kezdve a többi fiatal munkatárs is rengeteg tapasztalatra és a könyvtár történetét illető tudásra tett szert.

Az Egyetemi Könyvtár és Levéltár utolsó példányának sorsa pedig továbbra is felderítetlen maradt.

Rezümé

Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár aktuális esetismertetése rávilágít azokra a hiányosságokra, melyek az évtizedekkel ezelőtti állományvédelmi intézkedéseket jellemezték. Egy eltűnt, ám külföldön felbukkant muzeális dokumentum esetén milyen lehetőségei vannak egy intézménynek, hogy jogos tulajdonát visszaszerezze? E folyamat során milyen szakértői és technikai segítség áll rendelkezésre? Ezekre a kérdésekre egy külföldön felbukkant, konkrét eset kapcsán kerestük a válaszokat.

Everything you wanted to know about the protection of public collections but never dared to ask The case of the University Library

A recent case study of the ELTE University Library and Archives reveals the shortcomings of the stock protection measures that were in force decades ago. In the case of a lost museum document that has turned up abroad, what can an institution do to regain its rightful property? What expert and technical assistance is available in this process? These questions were answered in the context of a specific case that has surfaced abroad.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐNÉ GOMBOS ANNAMÁRIA
főigazgató
ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár
ORCID: 0000-0002-8443-0619